

YENİ ASUR DEVLETİ'NİN MİSİR POLİTİKASI EGYPT POLICY OF THE NEO-ASSYRIAN STATE

Mustafa ESEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
MA Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Graduate School of Social Sciences
mustafa-esen@hotmail.com.tr
ORCID ID: 0000-0003-4419-8234

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/1, Mart – March 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 29.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 14.02.2019
Sayfa-Pages : 69 – 93
doi : <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.3>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atf – Citation: ESEN, Mustafa, “Yeni Asur Devleti'nin Mısır Politikası”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi - International Journal of Ancient History*, 1/1, Mart / March 2019, ss. 69 – 93.

YENİ ASUR DEVLETİ'NİN MİSİR POLİTİKASI *EGYPT POLICY OF THE NEO-ASSYRIAN STATE*

Mustafa ESEN

Öz

MÖ 1. bin Mezopotamya tarihine Yeni Asur Devleti damga vurmuştur. Özellikle III. Tiglat-pileser döneminde idari alanda başlayan reformist hareketler ordu içerisinde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde daimi orduya geçen Yeni Asur Devleti her bölgeye sefer düzenleyebilecek profesyonel askerlerden oluşan bir yapıya kavuşmuştur. Bu güçlü ordu sayesinde Asur devleti geniş coğrafyalarda egemenlik sahası kazanmış ve büyük bir imparatorluk halini almıştır. İmparatorluğun geniş sınırları Mezopotamya'dan Anadolu'ya, İran'dan Akdeniz'e hatta Mısır ülkesine kadar ulaşmıştır. Yazıtlar ve rölyefler gibi arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla farklı birliklerden oluşan ve sayıları yüzbinleri bulan Yeni Asur ordusu kralların komutasında ekonomik kaygı ve siyasi üstünlük amacıyla farklı coğrafyalarda işgal hareketlerine girişmişlerdir. Özellikle dönemin önemli hammadde kaynaklarının bulunduğu ve ticari bir merkez konumunda olan Mısır ülkesi, gelişmiş bir teşkilat yapısına sahip olan Yeni Asur ordusunun ilk hedeflerinden birisi olmuştur. Bu çalışmamızda Yeni Asur Devleti'nin Mısır politikasını ele almaya çalışacağız.

Abstract

The New Assyrian State has left its mark on the Mesopotamian history of the 1st millennium BC. Especially during the period of III. Tiglat-pileser, the reformist movements, which began in the administrative field, were continued in the army. The new Assyrian State, which had entered the permanent army during this period, had a structure composed of professional soldiers who could organize operation to each region. Thanks to this powerful army, the Assyrian state gained dominance in large geographies and became a great empire. The vast borders of the Empire reached from Anatolia to Mesopotamia, from Iran to the Mediterranean and even to Egypt. Archaeological finds such as inscriptions and reliefs from the archaeological findings of different units and hundreds of thousands of new Assyrian army under the command of kings commanded the occupation movement in different geographies for the purpose of economic anxiety and political superiority. Egypt, which is a commercial center with important raw material resources of the period, became one of the first targets of the New Assyrian army with an advanced organizational structure. In this study, we will try to address the policy of the Neo-Assyrian State in Egypt.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Yeni Asur, III. Tiglat-pileser, Ordu, Mısır. **Keywords:** Mesopotamia, New Assyrian, III. Tiglat-pileser, Army, Egypt.

1. Giriş

Asur tarihinde Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan dönemde Asurlular, siyasi ve iktisadi açıdan büyük başarılar göstermiştir. Asur tarihinin en canlı zamanlarının yaşandığı ve büyük zaferlerin elde edildiği bu dönemde bir biri ardına tahta oturan kudretli Asur kralları, Asur ordularını başarıdan başarıya koşturmuş ve Eski Çağ'ın Ön Asya coğrafyasında Asur Devletini, dönemin en güçlü devleti haline getirmişlerdir. Özellikle başa geçen Sargon (MÖ 722-705) ile başlayan Sanherib (MÖ 705-680), Asarhaddon (MÖ 680-668) ve Asurbanipal (MÖ 668-626) ile devam eden ve Sargonidler Dönemi'nde¹ Asur Devleti, tarihçiler tarafından artık büyük bir imparatorluk olarak anılacaktır. III. Tiglat-pileser (MÖ 746-727) döneminde profesyonel bir yapıya kavuşan Yeni Asur ordusu geniş coğrafyalara egemen olabilmıştır. Gerçekten de, yaklaşık MÖ 2000 yıllarından 609 yılına kadar devam eden Asur², ilk önce, küçük bir şehir devleti iken, Yeni Asur Devrinde Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süre Mısır'ı da içine alan büyük bir imparatorluk olmuştur.³

Tarihçiler tarafından üç evre⁴ halinde incelenen Asur tarihi içerisinde Yeni Asur Devri MÖ 934'de II. Asur-dan'ın tahta geçmesiyle başlar. II. Asur-dan'ın tahta geçmesi, Asur tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuş ise de devletin bir dünya devleti olmaya başlaması ancak II. Asur-dan'ın⁵ oğlu II. Adad-nirari'nin başa geçmesiyle olabilmıştır.⁶

Yeni Asur Devleti'nin gelişiminde iki ayrı evre göze çarpmaktadır. MÖ IX. yüzyıldaki ilk evre ve MÖ VIII. yüzyıldan itibaren, yayılcılığın çok daha yoğun olduğu ikinci evre.⁷ Asur'un bu iki evredeki durumu benzerlik gösterse de, birleşik imparatorluk kurma yönünde bilinçli ve sistematik bir yaklaşım ikinci evrede görülür⁸. Dolayısıyla, MÖ IX.-VII. yüzyıllar arasındaki dönemde Yakındoğu'nun tarihine Asur Devleti'nin önce toparlanması, sonra da hızla yayılması egemen olmuştur.⁹

Yeni Asur Devleti MÖ VIII. yüzyıldan itibaren yayılcı politikaları doğrultusunda Akdeniz ticareti için önemli bir konumda yer alan Mısır ülkesine yönelmişlerdir. Gerek ham madde kaynakları açısından zenginliği gerekse de önemli bir ticari merkez oluşu Mısır ülkesiyle Yeni Asur Devleti'nin münasebetleri III. Tiglat-pileser dönemine kadar götürmektedir. Bu dönemde

¹ Sever, 1987: 426.

² Asur Devleti hakkında geniş bilgi için bk. Köroğlu, 2006: 101-103.

³ Grayson, 1935: 2.

⁴ Asur tarihi genellikle, Eski Asur (MÖ 2000-1600), Orta Asur (MÖ 1500-1000) ve Yeni Asur Devri (MÖ1000-609) olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. bk. Sever, 1987: 421-428.

⁵ II. Asur-dan dönemi bazı tarihçiler tarafından Yeni Asur Devri'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. bk. Chavalas, 2006: 280.

⁶ Birecikli, 2010: 22.

⁷ Kuhrt, 2009: 123-124; Dubovsky, 2006: 153.

⁸ Mieroop, 2006: 267.

⁹ Kuhrt, 2009: 123.

profesyonel bir yapıya kavuşan, sürekli ve düzenli hale getirilen ordu sayesinde artık her bölgeye sefer yapılabilecek bir güce ulaşılmıştır. Bunun yanında reform hareketleri sonrası modern bir hal alan Yeni Asur ordusunun hareket kabiliyeti de oldukça artmıştır. Piyadeler ve savaş arabalarından oluşan ordu, savaş stratejileriyle de bu dönemde üstün bir konumundaydı.¹⁰ Asur krallarının başarısı ve devletin hızla büyümesi, şüphesiz ki güçlü bir ordunun varlığıyla mümkündür. Zaten Asur halkı arasında askerlik saygın ve önemli bir görevdir.¹¹

Çalışmamızın konusunu yukarıda belirttiğimiz gibi büyük bir devlet vücuda getiren Yeni Asur Devleti'nin Mısır politikası oluşturacaktır. Çalışmamızda belirlediğimiz kapsam ise III. Tiglat-pileser döneminde başlayan ve II. Sargon, Sanherib dönemleriyle devam eden, neticede Asarhaddon'un ve Asurbanipal'in Mısır'ı istilası ile sonuçlanan Yeni Asur Devleti'nin Mısır politikasıdır.

2. III. Tiglat-Pileser'in Mısır Politikası

Orta Asur Devri'nden itibaren Asur Devleti'nin temel amacı, Akdeniz'e ulaşmak ve buradaki ticareti kontrol altına alabilmektir. Yeni Asur Devri'nde de Asur krallarının dış politikasının bu amaca yönelik şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Yeni Asur Devri krallarının Mısır coğrafyasına yönelik politikalarının, bu ideali gerçekleştirilme yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda atılan ilk adım III. Tiglat-pileser dönemindedir.

III. Tiglat-Pileser'in MÖ 744 yılında kral olması Yeni Asur Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Yeni Asur Devleti, Yakın Doğu'nun çoğuna hükmedebilecek çapta bir genişleme politikasına girmiştir.¹² Kral bu dönemde Asur askeri yapısını düzenlemiş ve modern bir hale kavuşmasını sağlamıştır.¹³ Profesyonel bir yapıya kavuşan Asur orduları böylelikle uzak bölgelere seferler düzenleyebilecek bir yapıya kavuşmuştur. Neticede Asur orduları sırasıyla Babil, Urartu ve Suriye, üzerine seferler düzenlemişlerdir. Asur yine bu dönemde kontrolünü Mısır sınırlarında yer alan Filistin'in Gazze kentine hatta İsrail'e kadar genişletmiştir. Gazze kentinin Asur orduları tarafından işgali sonrasında Mısır ve Asur devletlerinin ilk kez birbirleriyle sınır komşusu olmuşlardır. Diğer taraftan Filistin kıyısının Asur tarafından kontrolünün sağlanması Lübnan'dan Mısır'a yapılan kereste ticaretini engellediği için Mısır için açık bir tehditti. Bu durum sonraki dönemlerde Güney Suriye ve Filistin'deki Asur karşıtı koalisyonlarda Mısır'ın yer almasının da nedeni olacaktır.¹⁴

Tiglat-Pileser döneminde Asur Devletinin hedefi, Mısır'ı doğrudan kontrol altına almaktır.¹⁵ Bu doğrultuda Mısır üzerinde egemenliği sağlamak amacıyla ilk olarak Fenike kentlerinin Mısır ile ticareti yasaklanmıştır.¹⁶ Böylece en

¹⁰ Dubovsky, 2006: 153.

¹¹ Asurlulardan günümüze kalan, "...Erkekler için savaşa gitmek, gerçek bir bayramdır." cümlesi, askerliğe verilen önemi ifade eden güzel bir örnektir. bk. Bottero, 2006: 93.

¹² Kuhrt, 1995: 473.

¹³ Morkot, 2000: 123.

¹⁴ Kuhrt, 1995: 496; Saggs, 1962: 92-108; Na'aman, 1991: 80-98; Oded, 1974: 39.

¹⁵ Saggs, 1962: 108.

¹⁶ Sevin, 2005: 49.

azından ulaşılması zor Mısır toprakları ekonomik olarak kontrol altında tutulabilir ve Mısır için son derece önemli olan deniz ticareti engellenebilirdi.

Mısır'a ulaşmada tampon bölge görevi gören Sina Çölü, Mısır için doğal bir savunma oluşturuyordu. Sina Çölü çorak, el değmemiş bir yerd ve çölü geçmek yerel halkın su ve yiyecek yardımı olmadan imkânsızdı.¹⁷ Bu noktada III. Tıglat-pileser Mısır'ın kontrolü için komşu topluluklarla da anlaşma yoluna gitmiştir. Sina Çölü'nü geçebilmenin tek yolu çöl yollarının uzmanları olan ve bu yolda kullanılan develere sahip olan yerel Araplarla anlaşmaktı. Netice de bu dönemde ilk kez Araplar ile Asurlar karşılaşmışlardır. Dönemin Arap kraliçesi Asur kralına o zamana kadar Asur ordusunda kullanılmayan bir deve göndermiştir.¹⁸ Bu görüşmeler sonrası Asurlular, Arapları kontrol altında tutabilmek için Araplar ile bir anlaşma yapmıştır. Çünkü Araplar, Asur karşıtı her koalisyona katılmaktaydılar. Arap kraliçesi Samsi (Shamsi) de, Asur'a karşı Damaskus ile birleşmiş ancak savaştan kaçmak zorunda kalmış ve Asur'a boyun eğmiştir. Ardından Tir, Samarya ve Damaskus MÖ 732'de bir Asur eyaleti haline getirilebilmiştir. Netice de Mısır kapılarının kontrolü de böylece ele geçirilmiştir¹⁹.

Yeni Asur Devleti, Mısır üzerinde hâkimiyetini sağlamak, Mısır'ı kontrol altında tutmak için Akdeniz kıyılarına, Filistin'e hatta İsrail sınırına kadar seferler düzenlemişlerdir. III. Tıglat-pileser, Gazze Kralı olan Hanuna üzerine MÖ 734 yılında sefer düzenleyip onu mağlup etmiştir. Bu seferin sebepleri arasında Gazze şehrinin hem Mısır'a karşı tampon bölge olarak görülmesi hem de önemli bir ticaret merkezi olması yatmaktadır.²⁰ Yenilgi üzerine Hanuna, Mısır ülkesine kaçmayı başarabilmiş ve buradaki yerel yöneticilerden yardım istemiştir ancak yardım ona ulaşmamıştır. Neticede III. Tıglat-pileser Gazze şehrini yağmalayıp ve Hanuna'nın sarayına Asur üstünlük sembollerini ekletmiştir. Daha sonra Hanuna tekrar ülkesi Gazze'ye dönmüş ve ülkesini bir Asur ticaret istasyonuna döndürmüştür²¹. Hanuna'nın Mısır ülkesinden Gazze'ye geri dönmesi Asur yazıtlarında sıkça kullanılan mağlubiyetlerin zayıflığını uyandırmak manasına gelen "kuş gibi" benzetmesine karşılık kullanılmaktadır²². Ancak ilerleyen dönemde Yeni Asur kralı Gazze şehrinde Hunanu'nun varlığını tanımıştır. Şüphesiz buradaki amaç var olan mevcut durumu değiştirmenin hem Mısır tarafında yaratacağı etkiyi en aza indirmek hem de ticareti korumak olmalıdır. Çünkü bölgeyi Asur hâkimiyetine almak Asur ticaretine zarar verebilirdi. Ayrıca III. Tıglat-Pileser'in Mısır içlerine kadar takip etmemesi ilginç bir noktadır. Buradan çıkan sonuç henüz Asur kralının Mısır ülkesiyle yüzleşecek kadar hazır olmadığını bizlere gösterir. Kral Hunanu'yu takip etmek yerine çevre kentlerde Asur egemenliğini yaymayı tercih etmiştir.²³

¹⁷ Radner, 2008: 310.

¹⁸ Memiş, 2006: 209; Radner, 2008: 310.

¹⁹ Oded, 1992: 85; Dubovsky, 2005: 149; Ephal, 1982: 21; Tadmor 1994: 78-81; Grayson, 2008: 79.

²⁰ Tadmor, 1966: 88-97; Rodriguez, 2007:38.

²¹ Tadmor 1994: 104; Goedicke 1963: 64; Na'aman, 2001: 260-261; Ehrlich, 1996: 94-98.

²² Sanherib'in Hizkiya'yı "kafesli bir kuş" olarak tanımlaması (Zamazalová 2010: 307)

²³ Zamazalová, 2011: 307-308.

Tiglat-pileser döneminde Asur sınırları genişleyerek vassal devletler askerî tehdit veya antlaşma yolu ile Asur'a bağlanmıştır. III. Tiglat-pileser, yapılan seferler neticesinde elde edilen yeni bölgelerin güvenliği ve bağlılığı konusunda da bazı düzenlemeler yapmış, ondan önceki krallar tarafından uygulanan politikaları daha sağlam temeller üzerine dayandırarak aynen uygulamıştır. Onun zamanına kadar savaşlar genel olarak yağma niteliğinde iken, artık sürekli işgal altında tutulan ve halkın asimile edilerek Asurlaştırılması yönündeki seferlere dönüşmüştür. Yeni yönetim anlayışı ile birlikte halk ayaklanmaları şiddetle bastırılıyor, gerekirse isyan eden halk ülkenin çeşitli yerlerine sürülüyor, boşalan yerlere başka etnik gruplar getirilip yerleştiriliyordu.²⁴

Yeni Asur Devleti'nin Mısır Politikasının temelini atan III. Tiglat-pileser, MÖ 727 yılında ölmüştür. Ardında Basra Körfezi'nden Mısır'a, Anadolu ve Kilikya'ya dek uzanan güçlü bir imparatorluk bırakmıştır.²⁵ Görüldüğü üzere onun döneminde Mısır ile Yeni Asur Devleti ilişkileri ekonomik ve siyasi bir çatı altında toplanmıştır. Özellikle Fenike, Gazze gibi şehirlerin hâkimiyetini sağlayan Asur kralı Mısır'ı ekonomik olarak zayıflatma amacındaydı. Bu doğrultuda yapılan seferler esnasında ara ara Mısır ülkesine kaçan düşman krallar ilişkileri gergin hale getirirse de Asur kralı bu dönemde Mısır ile olası bir sıcak çatışmadan daima kaçınmıştır.

III. Tiglat-Pileser'in izlediği bu politika kendisinden sonra kısa süreliğine tahta geçen V. Salmanasar döneminde de takip edilmiştir. Mısır'ın denizcilik politikalarına son vermek isteyen V. Salmanasar Fenike kıyıları boyunca Tire üzerine sefere yönelmiştir.²⁶ Asur Devleti'nin bir deniz gücü olmadığından, denizcilik alanındaki faaliyetler, tamamen Fenike şehir devletleri gibi kıyı varlıklarının kontrolüne veya işbirliğine bağlıydı.²⁷

3. II. Sargon Mısır Politikası

III. Tiglat-pileser'den sonra Yeni Asur tahtına V. Salmanasar geçmiştir. Ancak V. Salmanasar'ın bir saray entrikası neticesinde öldürülmesi²⁸ ile tahta II. Tiglat-Pileser'in oğlu olduğu belirtilen II. Sargon (Şarrukin) geçmiştir.²⁹

II. Sargon'un MÖ 722 yılında tahta çıkmıştır.³⁰ Bu sırada ülkenin ve bölgenin durumuna baktığımızda; Bâbil doğrudan Asur egemenliğinde olup, Asurluların denetim alanı batıda Fırat'ın ötesinde, Doğu Akdeniz kıyılarında, Filistin çevresinde ve Toros Dağlarına kadar varmıştı.³¹ Ayrıca ticari açıdan

²⁴ Mark, 2007: 17; Hallow, 1960: 24-51.

²⁵ Köroğlu, 2006: 167.

²⁶ Redford, 1992: 345.

²⁷ Elat, 1978: 21; Antiquities, 2018: 2; Luckenbill, 1924: 56-71.

²⁸ Kanlı bir darbe ile V. Salmanasar'ı tahtan indiren ve yerine geçen II. Sargon'un aslında babası olduğu varsayılan III. Tiglat-Pileser ile ilişkisi belirsizdir. Belki de kasıtlı olarak ve kendisini savunma amaçlı olarak "Gerçek Kral" anlamına gelen Sargon ismini seçmiştir. Bu şekilde tahta geçişini meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Ondan başlamak üzere Asur krallığının yıkılışına kadar devam eden süreçte onun soyundan gelen krallara Sargonidler ismi verilmiştir. II. Sargon ismini alma sebebinin, daha önceki Asur hükümdarlarından ziyade, kendisine örnek aldığı ve MÖ 20.yy.da Akkad devletini kuran Sargon'a atıfta bulunmak istemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. bk. Kirschbaum, 2004, s. 88.

²⁹ Köroğlu, 2006: 167. Richardson, 1914: 45.

³⁰ Spalinger, 1973: 95; Dalley, 1985: 38; Tadmor, 1958: 22.

³¹ Köroğlu, 2006: 167.

önemli olan İsrail ve Şam devletleri de Asur eyaleti olmuşlardı. Asurlularla ticaret yapan kıyı şehirleri, iç kesimlerdeki daha küçük devletlerle bir takım Arap gruplar sadakat yeminleri ederek asker verme ve haraç ödeme yükümlülükleri ile Asur'a bağlanmıştı. Anadolu'da Kargamış, Kue, Atuna, Tabal ve Melid gibi Geç Hitit krallıkları Frig kralı Midas'ın da desteğini alarak Asur'a karşı bir cephe oluşturma çabasındaydı. Mısır sınırının güvenliği Asurlular adına yerli bir Arap şeyhinden soruluyordu. Urartuların nüfuzu ve etki alanı büyük ölçüde sınırlanmış olmasına rağmen II. Sargon'un krallığı döneminde yaşanan olaylardan da anlaşılacağı üzere henüz tarihten silinmiş değillerdi.³²

II. Sargon, içteki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Elam ve Babil'e yürümüştür. Tahta geçtikten iki yıl sonra yani MÖ 720'de ise Suriye'ye yönelerek, III. Salmanasar'ın da savaştığı Karkar mevkiinde müttefik isyancılarla karşı karşıya geldi. Onları yendi ve aynı yıl, Gazze'yi işgal etti.³³ Gazze kenti şüphesiz Sargon için önemli bir kentti. Filistin'deki Asur seferlerinin asıl amacı şüphesiz ki, değerli Arap-Mısır-Filistin ticaret yollarını doğrudan kontrol etmektir.³⁴ Daha sonra Mısır ordusunu Rafa'da yenmek için güneye doğru ilerledi.³⁵ MÖ 720 yılında yapılan Asur-Mısır savaşını II. Sargon'un ordusu kazandı. Rafa'yı yakıp yıkan Sargon buradaki 9033 insanı yanındaki mallarıyla beraber Asur ülkesine sürdü.³⁶ Bu dönemde Mısır'ın başında Ra vardı. Bu savaş esnasında Mısır kuvvetlerine III. Tiglat-pileser döneminde tahtına dönmesine izin verilen Gazze kralı Hanuna destek verdi. Ancak savaşı kazanan Asur orduları tekrardan Gazze, Rafa gibi şehirleri ele geçirip isyancıları mağlup etti. Yakalanan Hanuna Asur ülkesine geri götürüldü. Ancak bu savaş Yeni Asur Devleti'nin Mısır'ı işgali sonucunu doğurmamıştır.³⁷

Sargon'un Mısır'la Rafa'da ilk karşılaşmasından (MÖ 720) sonra, Asur kralı MÖ 716'da Mısır sınırındaki Nahal Musri'de (ki bu bölgeye önceden III. Tiglat-pileser ulaşmıştı) bir Asur garnizonu kurdu.³⁸ Bu müstahkem mevkiye, Asur'a sadık bir Arap liderinin otoritesi altında, insanlar yerleştirildi.³⁹ Mısırlılar, Asur ile dostça ilişkiler kurmaya çalıştı. Firavun IV. Osorkon Sargon'a hediyeler gönderdi ve Mısır'la Asur arasında ticarî ilişkiler geliştirildi.⁴⁰ Gerçekten de Eski Çağ dünyasında hediye gönderme olayı oldukça yaygındı. Devletler birbirleri ile olan ilişkilerini dostça bir zemine oturtmak, diplomatik adımlar atmak adına birbirine hediyeler gönderebiliyorlardı. Mısır krallarının güçlü Asur krallarına da hediyeler sunması bu doğrultuda diplomatik bir adım olarak değerlendirilebilir. Mısır ülkesinden gönderilen hediyeler bize gösteriyor ki bu dönemde Osorkon, Asur kralı egemenliği altında değildi. Hediyeler tamamen bir diplomatik ilişkinin parçası idi. Sargon'a gönderilen hediyeler Mısır kralı tarafından dikkatlice

³² Kuhrt, 2009: 155-156.

³³ Grayson, 2008: 88-89; Köroğlu, 2006: 171; Tadmor, 1958: 35; Langdon, 1903: 265.

³⁴ Saggs, 1952: 127-128.

³⁵ Grayson, 2008: 88-89; Köroğlu, 2006: 171.

³⁶ Fuchs, 1994: 90; Oppenheim, 1969: 285; Langdon, 1903: 265.

³⁷ Dalley, 1985: 34; Tadmor, 1958: 35-38.

³⁸ Sever, 2008: 103.

³⁹ Tadmor 1994: 81; Elat, 1978: 22.

⁴⁰ İnan, 1992: 154; Elat, 1978: 22; Radner, 2007: 216.

seçilmişti. Bu hediyeler içerisinde Mısır tarafından III. Salmanasar'a gönderilen ve şu anda British Museum'da bulunan ünlü "The Black Obelisk" de kaydedildiği gibi egzotik hayvanlar, develer, su aygırı, antilop, fil ve maymunlar bulunuyordu. Ayrıca Osorkon çok değerli Mısır atlarını çok değerli birer mal olarak Sargon'a göndermiştir. Sargon'un yıllıklarında Mısır atlarına atıfta bulunulması bu atların Asur ordusu için ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Netice de Asur ordularının askeri başarıları temelde süvarilerin ve savaş arabalarının başarısına dayanmaktaydı.⁴¹ Şüphesiz ki Osorkon tarafından Asur kralına gönderilmiş olan bu hediyeler gittikçe güçlenen Asur tehdidini yatıştırmaya yönelik adımlardı.

Asur kralı bundan sonra Mısır'dan ticaret ile at ithal etti ve ordusunda yabancı danışmanlar ve uzman memurlar çalıştırdı. Ninive, Nimrut ve Halaf'tan elde edilen tabletlerden anlaşılıyor ki, seferlerin resmi hesapları tutulmaktaydı ve bu hesaplar ordudaki insanlar konusunda da bilgiler vermekteydi. Yine at listeleri⁴² de, binicilikle ilgili memurlar ve ordudaki farklı üniteler konusunda ipuçları sunmaktadır.

II. Sargon döneminde Mısır-Asur ilişkilerinin bir diğer safhasını MÖ 713 yılında Filistin'in Ashod kentinde gerçekleşen Asur karşıtı isyan oluşturur. Ashod kenti bu dönemde Asur egemenliği altında olmasa da Asur'a bağlı vassal bir bölge durumundaydı.⁴³ İsyan eden Ashod kralı Iamani Asur'a düşman olan Mısırlı yöneticilerden yardım istemiştir. Ancak Mısırlı yöneticiler ona yardım ettiği konusunda elimizde bir belge yoktur. Bu olay üzerine Asur ordusu karşısında tutunamayan Iamani MÖ 712 yılında Mısır ülkesine kaçmıştır.⁴⁴ Burada Asur hâkimiyeti dışında kalan güney Mısır bölgesine gitmiş ve bölge lideri Kush Kralı Shabaka'ya sığınmıştır. Shabaka MÖ 721 yılında Kush tahtına yükselmiş ve Mısır'ı fethetmiştir. Daha sonra kendisi için tehdit olan Asur ordularını mağlup etmeyi başarmıştır. Bu olay Asur ile Mısır arasında ilişkileri bir kez daha germiştir. Bu ilişkiler Shabaka'nın ölümü sonrasında Kush tahtına oturan Shebitku döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Shebitku ilişkilerin düzelmesi yolunda adımlar atmıştır ve bu doğrultuda bir jest olarak Iamani'yi tekrar Asur kralına iade etmiştir.⁴⁵ Ancak bu dostane ilişkiler Sargon'dan sonra tahta geçecek olan Kral Sanherib döneminde tekrar bozulacaktır.

II. Sargon 705 yılında Tabal'a karşı yaptığı geniş çaplı bir harekât sırasında öldü. Bu ani ölüm tüm Asur İmparatorluğu boyunca kitlesel bir isyana dönüşecektir⁴⁶. II. Sargon öldüğünde ardında, oğlu Sanherip'in yöneteceği Ön Asya'nın en büyük imparatorluğunu ve kendisinden başka kimsenin oturmadığı görkemli bir başkent bırakmıştı.

⁴¹ Fuchs, 1994: 198; Elat, 1978: 22; Dalley, 2004: 43; Heidorn, 1997: 106-107.

⁴² At listeleri için bkzn. Dezsö, 2006: 93-140.

⁴³ Tadmor, 1958: 87-88; Fuchs, 1998: 126; Elat, 1978: 32; Radner, 2006: 58.

⁴⁴ Fuchs 1994: 219, Prunk.90-95; Wiseman, 1951: 84-86.

⁴⁵ Kahn, 2006: 251; Kahn, 2004: 109; Zamazalová, 2011: 321-322.

⁴⁶ Khan, 2004: 109.

4. Sanherip'in Mısır Politikası

II. Sargon'un savaş meydanında ölmesinden sonra yerine oğlu Sanherib geçti.⁴⁷ Bu ölüm sonrasında Fenike sahil şehirlerinde Asur otoritesi tamamen kaybolmuş ve Tir (Sur) kralı Lüle (Elulacus) da isyan etmişti. Tir kralı yalnız Sidon'u (Sayda) ele geçirmekle kalmamış, Aşkelon ve Yafa gibi şehirleri de zapt etmişti. Daha birçok Fenike şehriyle birlikte Yahudi kralı Hezekia da bu ayaklanmaya katılmıştı⁴⁸. Yalnız Ekron şehri kralı Padi koalisyonu girmeyi reddetmiş, bunun üzerine Hezekia, Padi'yi zincire vurarak hapse attırmıştı. Bütün bu hadiselerin gerçek sorumlusu şüphesiz Mısır idi.⁴⁹ Mısır bu dönemde ikiye ayrılmıştı.

Sanherib bu dönemde Mısır'ın kıskırtmaları sonrasında isyan eden Sayda (Sidon) ve Yahuda gibi krallıkların önderliğinde gerçekleştirilen ve Suriye ve Filistin'deki Aşkelon, Biblos gibi kent devletleri gibi devletlerin üzerine sefere çıkmıştır. Bu sefer sırasında Sidon kralı Kıbrıs'a kaçarak canını kurtarmış ancak Aşkelon beyi yakalanmış ve kazığa çakılmıştır. Sanherib bu iki devletin başına iki yerel soyluyu getirmiş ve kendisine verilecek olan vergiyi ağırlaştırmıştır. Bu seferin sonunda bu iki beylik dışında Samsi-muruna, Arvad, Biblos, Asdod, Bet-Ammon, Moab Edom ve daha birçok beylik dize getirilmiştir. Ayrıca ganimet olarak bütün hayvan sürüleri ve 200.000'e yakın kişi esir alınmış ve köle olarak çalıştırılmak üzere Asur ülkesine gönderilmiştir.⁵⁰

Ayrıca Sanherib, isyancılara ve ayaklanmalara yaptığı yardımlardan dolayı Mısır'a karşı da sefer düzenlemek istemiştir. Bu sıra da Mısır da vuku bulan iç savaş Sanherib için kaçınılmaz bir fırsat doğurmuştur. Çünkü Mısır iç karışıklıklardan dolayı savaş yapabilecek durum da değildi ve bu yüzden Sanherib Mısır'a hücum etmeye karar verdi.⁵¹ Sargon'un varisi olan Sanherib MÖ 701 yılında Eltekeh'te Kush kralı Shabaka'nın ölümü üzerine tahta oturan Shebitku güçleriyle karşılaştı. Bu savaşta Kush Krallığı'nın komutanlarından birisi de sonradan Kush Krallığı tahtına oturacak ve Mısır'ı egemenliği altına alacak olan Taharqa idi. Savaşın sonucu Asur metinlerinde iddia edildiği kadar açık olmasa da Asur ordusu kazandı⁵². Ancak Asur ordusu bu dönemde savaşı kazanmış olsa da Mısır içlerine kadar ilerlemeyip ve Ninive'ye tekrar dönmüştür. Bu noktada Asur'un Mısır işgali için hala kendini hazır hissetmediği düşünülebilir. Sanherib'in bölgedeki faaliyetleri Asur kaynaklarından yola çıkarak MÖ 697 yılına kadar takip edilebilmektedir. Ancak bu yıldan sonra Sanherib liderliğindeki Asur İmparatorluğu'nun bölgedeki durumu hakkında hiçbir bilgi yoktur.⁵³

Sanherib, Ninive'ye döndükten sonra bir taraftan Mısır seferi için hazırlıklara hız vermiş diğer taraftan da ölmüş olan veliahdın yerine tekrar oğullarından birini veliaht seçmek için düzenlemeler yapmıştır. MÖ 683 yılında yapılan veliaht tayini ile ilgili düzenleme kraliyet ailesi içerisinde

⁴⁷ Richardson, 1914: 45.

⁴⁸ Memiş, 2007: 221.

⁴⁹ Köroğlu, 2006: 174; Fales-Postgate, 1995: 43; Langdon, 1903: 265.

⁵⁰ Kramer, 1979: 77; Langdon, 1903: 265-266; Brinkman, 1973: 89.

⁵¹ Sever, 2008: 109; Memiş, 2007: 221-222.

⁵² Kahn, 2004: 109; Langdon, 1903: 265.

⁵³ Shea, 1991: 109-111; Frahm, 1997: 27-29; Na'man-Zadok, 200: 162.

hoşnutsuzluğa sebep olmuş ve bu düzenlemeye karşı ağır bir direnişe yol açmıştır. Bunun sebebi, en küçük oğlu Asarhaddon'u veliaht tayin etmiş olmasıdır.⁵⁴

5. Asarhaddon'un Mısır Politikası

Sanherib ölmesi üzerine kralın üçüncü oğlu olan Asarhaddon, kendine bağlı birliklerle Ninive'ye doğru hareket etmiş, yaklaşık olarak altı hafta süren bir iç savaşın ardından kardeşlerini tasfiye ederek Asur tahtına oturmuştur.⁵⁵

Asarhaddon'un kraliyetinin ilk dönemleri iç karışıklığın giderilmesi ve huzurun sağlanmasıyla geçmiştir. Başta ağabeyleri ve taraftarları olmak üzere Asur sarayının birçok yüksek rütbe sahibinin de içinde bulunduğu isyancı grup bertaraf edilmiş, birçok soylu aileleriyle birlikte ülkenin uzak, kıyı yerlerine sürgün edilmiştir. Diğer taraftan, Asur zenginlerinin mallarına ve kazançlarına el konulmuş, verdikleri vergi artırılmıştır. Ayrıca babası tarafından yıkılmış ve harabeye çevrilmiş olan Bâbil kentinin kalıntıları temizlenmiş ve kentin yeniden kurulması için hazırlıklara başlanmıştır. Asarhaddon, Bâbil kentinin yıkılıp yıkılma olayını Asur soylularının üzerine yıkarak babasını aklamıştır. Bâbil kentinin en kutsal tapınağı olan Esagila'nın inşası devam ederken bir yandan da Asur'da ki Eşarra tapınağı onarılmıştır. Bu şekilde iki halkın inançlarına saygı gösterilerek, halklar arasında denge kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Asur halkından olmayanların, Asur tapınaklarına girme yasağı kaldırılmıştır. Asur ülkesinde yaşayan çeşitli etnik kökenli halklar arasındaki eski denge yeniden kurulmuş ve Asur halkına tanınan ayrıcalıklara son verilmiştir.⁵⁶

Gerçekten, Asarhaddon döneminin en önemli etkinliklerinden biri, Asur ordularının ilk kez Kuzey Afrika'ya geçerek Mısır kentlerini yağmalamasıdır.⁵⁷ Ön Asya'da giderek güçlenen Asur Devleti, Suriye ve Filistin'i elde etmek için, uzun yıllardan bu yana Mısır'ın zayıflamasını beklemekteydi. Bu krallığın gücünden çekinen Kush Kralı Taharqa, Asur'u yıpratmak amacıyla, öteden beri Asya'da ayaklanma ve kışkırtmalar düzenlemekteydi.⁵⁸ Bunun yanında İmparatorluğun kuzey sınırlarına seferler düzenliyordu. Asur Kralı Asarhaddon sınırlarındaki Kush kralının tehditlerini ortadan kaldırmak istiyordu. Bunun için ancak Mısır'ı fetih ederek amacına ulaşabileceğini düşünüyordu.

Asarhaddon Mısır'ı fethetmek istiyordu. Bunun için önce Suriye ve Filistin üzerine yoğunlaşarak oradaki hâkimiyetini pekiştirmeye çalıştı. Fenike kıyılarına karşı sefer düzenledi. Bu seferlerin hedefindeki şehirlerden biri olan Sidon 701 yılında Sanherib tarafından ele geçirilmişti.⁵⁹ Daha sonra elden çıkan bölgeyi Asarhaddon MÖ 679 yılında tekrar ele geçirmiştir⁶⁰. Bunun yanında Asur kralı hâkimiyetin ikinci yılında Mısır sınırında Arza şehrine bir

⁵⁴ Kirschbaum, 2004: 105-106.

⁵⁵ Sever, 2008: 112-113; Kahn, 2004: 119; Goodspeed, 1897: 411.

⁵⁶ Weaver, 2004: 61-62; Sever, 2008: 113-114.

⁵⁷ Köroğlu, 2006: 176; Kahn, 2004: 114; Spalinger, 1974: 295-326; Ripinsky, 1985: 140; Spalinger, 1976, 64.

⁵⁸ Yavi-Yazıcıoğlu, 2001: 110; Kahn, 2006: 252-260.

⁵⁹ Grayson, 1993: 123.

⁶⁰ Kahn, 2004: 114; Tadmor, 1966: 98; Goodspeed, 1897: 411.

sefer düzenledi bu sefer sonucunda kral Asuhili Ninive'ye getirildi. Böylece Asur Mısır sınırına ulaşmıştı⁶¹. Böylece Güney Filistin'e kadar olan bölgede kontrol tekrar sağlandı. Ayrıca Mısır'ın Kush Krallığı'nın bölgede tehdidi oradan kaldırılmıştı.⁶²

Asarhaddon, Mısır seferine karar verdikten sonra zorlu Sina Çölü'nü geçmek için hazırlıklarına başladı. Büyük Asur ordusuna yetecek kadar yiyecek ve bilhassa su temini için Arap kabilelerinden temin edilen develerden, askerlik tarihinde ilk defa bir nakliye kolu kuruldu. Asarhaddon Mısır'a üç sefer yapmıştır. 6. 10. ve 12. idare yıllarında yapılan bu seferlerden ilki, Babil kroniklerine göre MÖ 673 senesinin Mart ayına rastlamaktadır.⁶³ Ancak Asur bu sefer sonrası bir yenilgi almıştır. Bu yenilgi toprağa yani çölle karşı alınan bir yenilgi olarak görülür⁶⁴. Diğer taraftan Mart ayına denk gelen bu sefer ilkbahar dönemine rastlar. İlkbahar dönemi Dicle ve Fırat nehirlerinin sularının yükseldiği bir dönemdir. Hal böyle olunca Asur kralı Mısır'a ulaşmak için çölü kullanmış ve bu zorlu çöl şartlarıyla başa çıkmak zorunda kalmıştır⁶⁵.

Asarhaddon'un ilk Mısır seferinde başarısız olmuş olsa da artık bütün Asur halkına mâl olmuş olan Mısır'ın fethi fikrini gerçekleştirebilmek için hazırlıklarına devam etmiştir. Hazırlıkların devam ettiğini Tir (Sur) kralı Ba'al ile akdettiği antlaşmanın şartlarından öğreniyoruz. Bu antlaşmada limanların isimleri zikredilmemekle beraber, Asur kralı, savaşlarda kazandığı ganimetleri bir limandan öbürüne taşımak için Tir gemilerinin kullanılmasını talep ediyordu. Bu kayıt bize Asarhaddon'un Mısır'ın zaptını deniz yoluyla düşünmüş olduğunu ve böylece ilk Mısır seferinde yaşadığı korkunç çöl tehlikesinden korunma çarelerini aramış olduğunu göstermektedir.⁶⁶ Ancak Tire Kralı her zaman Asur için güvenilmez bir yöneticiydi. Diğer taraftan çölü geçmekten başka çaresi olmadığını anlayan Asur kralı harekât öncesinde yerel Arap yöneticilerle işbirliği yapmıştır. Bu işbirliği neticesinde zorlu çöl şartlarında Araplar tarafından Asur ordusuna su temini yapılacaktı. Ayrıca Asur kralı Mısır'a ulaşmak yolunda çölü geçebilmek için bu konuda uzman olan Araplardan yardım almıştır. Bunun yanında Araplardan ordunun taşınmasında kullanılacak olan deve temini de sağlamıştır⁶⁷.

Asarhaddon, iyi bir hazırlıktan sonra, MÖ 671 yılında tüm ordusuyla harekete geçti. Mısır hâkimi Taharqa üzerine yapılan bu sefer sonucunda Asur ordusu MÖ 671 yazında Mısır'ı yenilgiye uğrattı ve Mısır'ı işgal etti, böylece Mısır'ı alan Asarhaddon ülkeyi en geniş sınırlara ulaştırmıştır. Bu savaşlar Temmuz ayı boyunca yapılmıştır. Temmuz ayının 22. günü Taharqa'nın başkenti Memphis alınmıştı ve Taharqa yaralı halde bölgeden kaçmıştır.⁶⁸

⁶¹ Graham, 1993: 203-214; Spalinger, 1974: 299; Borger, 1956: 50; Thompson, 1931: 18; Borger, 1956, 50.

⁶² Kahn, 2004: 110; Wiseman, 1958: 4.

⁶³ Verreth, 1999: 235; Kahn, 2004: 111; Eph'al, 2005: 99; Spalinger, 1974: 300-301; Radner 2008: 307; Kahn, 2006: 252.

⁶⁴ Spalinger, 1974: 300.

⁶⁵ Radner, 2008: 307; Borger 1956: 98.

⁶⁶ Memiş, 2006: 224.

⁶⁷ Radner, 2008: 310.

⁶⁸ Özçelik, 2006: 44; Tedmor, 1999: 60; Onasch, 1994: 23-28; Verreth, 1999: 234; Eph'al, 2005: 100.

Neticede Asarhaddon unvanları arasına "Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Fatihi" başlığını da eklemiştir.⁶⁹ Mısır'ı işgal eden Asarhaddon Mısır ülkesini yıllık haraca bağladı, aynı zamanda bölgeye yeni yöneticiler atadı⁷⁰. Ancak Asur'un kuzeyden gelen Kimmer tehlikesi ile uğraşmasından yararlanan Mısır MÖ 655'lerde Asurbanipal döneminde yeniden bağımsızlığına kavuşurken; Asur İmparatorluğu, Kimmer tehlikesini akıllı bir politika izleyip İskitlerle ittifak yaparak önlemiştir.⁷¹

Mısır Asur devletinin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanıp tekrar isyan ederek bağımsızlığını kazanınca Asarhaddon Mısır seferine çıkmıştır⁷² ancak sefer yolunda ölünce, Mısır'ın tekrardan fethi, onun oğlu ve halefi Asurbanipal'e kalmıştır.⁷³

6. Asurbanipal'in Mısır Politikası

Babil ve Elam seferlerinden sonra, Asurbanipal yayılcı bir fetih politikasına yönelmiştir. Öncelikle babasının yani Asarhaddon'un başlatmış olduğu Mısır'ın askerî işgalini devam ettirdi. Eski Asurlu vassalların çeşitli isyanları bastırıldı, Doğu Akdeniz kıyılarındaki ülkelerle ve Kıbrıs'la anlaşmalar yenilendi.⁷⁴

Asurbanipal döneminde Mısır'a 2 büyük sefer yapılmıştır. Birincisi MÖ 667'de Taharqa'ya karşı yapılmış ve Memfis ele geçirilmiştir. Diğer Taharqa'nın varisi olan MÖ 663'te Taharqa'nın varisi olan Tantamani'ye karşı yapılmış ve Teb ele geçirilmiştir. Gerçekten, Asur kralı MÖ 667'de kuvvetli bir Asur ordusunu Mısır'a gönderdi ve Memfis tekrar alındı.⁷⁵

MÖ 669 yılında Asarhaddon'un ölmesini fırsat bilen Etiyopya kralı Taharqa tekrardan Memphis'e döndü. Bunun üzerine Asurbanipal MÖ 667 yılında Taharqa üzerine yürüyüp Mısır seferine çıktı. Neticede Taharqa'yı mağlup ederek bölgede Asur hâkimiyetini tekrardan sağladı⁷⁶. Bu sefer sırasında Asur ordusu Mısır'a ulaşmak için kırk gün boyunca yürümüştür⁷⁷. Kral Mısır'da hâkimiyeti sağladıktan sonra buraya kendisine bağlı vassal bir kral atayıp tekrardan ülkesine dönmüştür. Ancak bunu fırsat bilen Taharqa'nın halefi olan Tantamani bir isyan başlamıştır.

MÖ 664'te Taharqa'nın halefi Tantamani Mısır'daki Asur garnizonunu sıkıştırmaya başladı. Bunun üzerine Asurbanipal MÖ 663'te Asur ordusunu Mısır'a gönderdi. O günün şartlarında Asur ordusunun, Asur ülkesinden Mısır'a ulaşması yetmiş dört gün sürmüştür.⁷⁸ Bu uzun sefer sonrasında Asur

⁶⁹ Köroğlu, 2006: 177.

⁷⁰ Kahn, 2006: 204.

⁷¹ Özçelik, 2006: 44.

⁷² Grayson, 1997: 124; Tedmor, 1966: 100; Kahn, 2006: 257; Tadmor, 1966: 100, Wiseman, 1958: 8.

⁷³ Saggs, 1962: 108; Goodspeed, 1897: 412; Tadmor, 1966: 100, Wiseman, 1958: 8; Verreth, 1999: 234; Kahn, 2006: 257; Ryholt, 2004: 484.

⁷⁴ Kirschbaum, 2004: 116.

⁷⁵ Grayson, 1997: 143; Fales, 1981: 169-202; Chavalas, 2006: 360-361.

⁷⁶ Verreth, 1999: 239; Kahn, 2006: 257; Goodspeed, 1897: 412, Tedmor, 1966: 100.

⁷⁷ Kahn, 2006: 258.

⁷⁸ Kahn, 2006: 264.

ordusu Mısır'ı tekrardan istila etti⁷⁹. Bu, güneybatıda Asur genişlemesinin maksimum alanını işaretledi. Aynı kısa dönem, kuzeybatıda Anadolu'da onun maksimum etkisini gördü. Burada bir Kimmer istilası başladı ve yerli yöneticilerin bir kısmı Asur'dan yardım istedi⁸⁰. Bu sırada Asur orduları, Doğu Akdeniz kıyısında, vergi vermeyi reddeden Tire'ye saldırmış ve bu bölgeyi yeniden vergiye bağlayarak Asur'un zenginliğine katkıda bulunmuştur.⁸¹

Asurbanipal, Mısır meselesini kesin olarak hallettikten sonra memleketine dönmeye karar vermişti. O zamanki dünyanın en zengin ve kültürce en ileri memleketi olan Mısır'ın, büyük şehirlerindeki servet, şaşa ve ihtişama rağmen, Asur krallarının Mısır'da kalmamaları, dikkate şayan bir durumdur⁸². Gerçekten, Asurbanipal, Mısır'da kalmamış ve bu zengin ülkeyi, kendisine bağlı Mısırlı soylulardan seçtiği yöneticilere vergi veya haraç karşılığı bırakarak geri dönmüştür. Bu soylulardan biri ve Delta'nın batısındaki Sais kentinin yöneticisi olan Psammetik bir süre sonra Asur hâkimiyetini tanımamış ve XXVI. Hanedanı kurmuştur⁸³. Ardından Asur boyunduruğuna son vermek amacıyla, Batı Anadolu'nun güçlü devleti Lidya'dan destek istemiştir. Lidya kralı Giges, İyonya ve Karyalı askerlerini deniz yoluyla Delta'ya gönderdi. Mısırlıların "bronzlu adamlar" dedikleri bu seçkin askerler ve Psammetik'in birlikleri, Asurluları Filistin'e kadar sürerek Mısır'dan çıkarttılar. Ülke bütününde siyasi ve askerî güç elde eden Psammetik, Mısır'da eski günleri anımsatacak huzur, barış ve kalkınma çabalarını başlattı. Ardılları diğer firavunlar da, 138 yıl boyunca aynı gayreti göstermişlerdir. Bu hanedanın ikinci firavunu Neko, Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştiren kanalı açtırdı. Ancak bu kez de, İran'da güçlenen Persler, gözlerini Mısır'a dikmişlerdir.⁸⁴

7. Sonuç

Yayılmacı bir politik anlayış benimseyen Asur kralları bu yöntemle ekonomik ve askerî güçlerini daha da arttırmayı amaçlamaktaydılar. Yeni Asur kralları özellikle MÖ VIII. yüzyıldan itibaren izledikleri yayılmacı politikaları doğrultusunda Mısır üzerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Orta Asur Dönemi'nden itibaren Asur krallarının temel amacının Akdeniz ticaretini ele geçirmek olduğu görülür. Bu amaçla Yeni Asur Devleti kralları, hem Suriye-Filistin şehirleri üzerine hem de Mısır'a yönelik seferler düzenlemişlerdir.

Eski Çağ dünyasında zenginliği ile ün yapmış olan Mısır coğrafyası, ticaret yollarının kesiştiği, hammadde kaynakları açısından zengin bir bölgeydi. Ancak Asur ülkesinden Mısır ülkesine ulaşmak ve bu ülkeyi egemenlik altına alabilmek Eski Çağ dünyası için hiç de kolay olmayan bir olaydı. Zorlu çöl şartlarının varlığı zengin Mısır ülkesini egemenlik altına almak isteyen Yeni Asur krallarını ve ordusunu fazlasıyla zorlamıştır. Yapılan seferler esnasında zorlu çöl şartlarının Asur ordusunun önemli kayıplar yaşamasına neden olduğu görülür.

⁷⁹ Spalinger, 1974: 295; Grayson 1991: 143-144; ; Onasch 1994: 169; . Goodspeed, 1897: 412; Tedmor, 1966: 100.

⁸⁰ Saggs, 1962: 109.

⁸¹ Köroğlu, 2006: 178.

⁸² Memiş, 2006: 230.

⁸³ Tedmor, 1966: 101, Kahn, 2006: 266.

⁸⁴ Yavi, 2001: 46-47.

Yukarıda da bahsettiğimize gibi Asur ülkesinden ile Mısır'a ulaşmak için Sina Çölü'nün geçilmesi gerekmektedir. O günün şartlarında Asur ordusunun Mısır'a ulaşması kırk gün veya üzerinde bir zaman demektir. Bu durum Mısır ülkesinin kontrolünü Asur tarafından zorlaştırmıştır. Baktığımızda bu zorlu coğrafi şartların Asur krallarının Mısır ülkesinde egemenliklerinin geçici olması sonucunu doğurmuş olduğunu görürüz. Kralların Mısır ülkesini egemenlikleri altına aldıktan sonra burada oturmamayı tercih ettikleri görülür. İşgal sonrasında ülkesine dönen Asur kralları ülkeyi kendilerinin belirledikleri yerel bir yöneticinin kontrolüne bırakmışlardır. Ancak yerel yöneticilerin zaman zaman Asur krallarına sorun çıkarttıkları görülür. Özellikle sefer sonrası ülkesine dönen Asur krallarının yokluğunu fırsat bilen yerel yöneticiler zaman zaman isyanlar çıkartıp bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Her isyan sonrasında bölgeye tekrar seferler düzenlemek zorunda kalan Asur kralları bazı durumlarda yerel yöneticilerle anlaşma yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir.

Özellikle III. Tiglat-pileser dönemi Yeni Asur Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde düzenli orduya geçilmiştir. Yine bu dönemde Asur ordusu profesyonel bir yapıya bürünmüştür. Tiglat-pileser döneminde oluşturulan profesyonel ordu sayesinde Asur sınırlarının geniş alanları egemenlik altına aldığı görülür. Bu dönemde sayıları binleri bulan iyi donatılmış Asur ordusu Akdeniz ulaşmak buradaki ticareti ele geçirmek istiyordu. Şüphesiz ki bu doğrultuda kralın amacı büyük ordusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ülkesinin ekonomik refahını devam ettirebilmektir.

Gelişmiş askeri donanım ve taktik disipline sahip Asur ordusu karşısında Mısır ülkesinin yöneticilerinin ülkelerini savunma anlamında çok fazla başarılı olamadığı görülür. Coğrafi şartların üstünlüğüne rağmen Mısır ordusu iyi donanımlı Asur ordusu karşısında fazla bir varlık gösterememiştir. Özellikle Araplar ile yaptıkları ittifak neticesinde zorlu çöl şartlarında su ihtiyaçlarını karşılayan Asur ordusu başlarında bulunan yetenekli krallar sayesinde Mısır içlerine kadar gelebilmişlerdir. Mısır ülkesinin Asur ordusu karşısında başarısız olmasının şüphesiz en önemli nedenlerinden birisi de Mısır ülkesinde siyasi bir birliğin olmamasıdır. Siyasi birlikten yoksun Mısır ülkesi çeşitli yerel beyler tarafından yönetiliyordu. Neticede zaman zaman iç isyanlar cereyan ediyordu. Hal böyle olunca siyasi birlikten yoksun olan Mısır ülkesinin MÖ 1. binyılının en güçlü ordusu karşısında durması imkânsızdı.

KAYNAKÇA

- AVCI, C., 2004. "Mısır (Bizans Dönemi)", *D.İ.A.*, XXIX, ss. 558.
- BEDFORD, P. R., 2009. *The Neo-Assyrian Empire, The Dynamics of Ancient Empires, State Power From Assyria To Byzantium*, Ed.: Ian Morris-Walter Scheidel, Uk, Oxford University Press, ss. 30-65.
- BİRECİKLİ, Fatma, 2010. "Yeni Assur Devleti Siyasi Tarihi Ve Kültürü", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BOTTERO, J., 2006. *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev.: Ali Berktaş, İstanbul.
- BRINKMAN, J. A., 1973. "Sennacherib's Babylonian Problem" *An Interpretation Journal of Cuneiform Studies*, Volume 25, No. 2, ss. 89-95.
- CHAVALAS, W., 2006. *The Ancient Near East (Historical Sources in Translation)*, Uk, Blackwell Publishing.
- DALLEY, S., 1985. "Foreign Chariotry and Cavalry in The Armies of Tiglat-Pileser III and Sargon II", *Iraq*, Volume 47, ss. 31-48.
- DARKOT, B., 1979. "Mısır", *D. İ. A.*, XXIX, ss. 219.
- DEZSÖ, T., 2006. "Reconstruction of The Assyrian Army of Sargon II (721-705) Based on Nimrud Horse Lists", *Saab*, XV, ss. 93-140.
- DUBOVSKY, P., 2005. "A Study of The Neo-Assyrian Intelligence Services and Their Significance for 2 Kings 18-19", *Harvard University, Phd Dissertation*, Cambridge, ss. 149.
- DUBOVSKY, P., 2006. "Tiglat-pileser III's Campaigns in 734-732 B.C.: Historical Background of Isa 7; 2 Kgs 15-16 and 2 Chr. 27-28", *Biblica*, Vol. 87, No. 2, ss 153-170.
- EHRlich, C. S., 1991. "Coalition Politics in Eighth Century B.C.E. Palestine: The Philistines and the Syro-Ephraimite War", *ZDPV*, 107, ss. 48-58.
- ELAT, M., 1978. "The Economic Relations of the Neo-Assyrian Empire with Egypt", *JAOS*, 98, ss. 20-34.
- EPHAL, I., 1982. *The Ancient Arabs: Nomads on the Borders Of The Fertile Crescent, 9th-5th Centuries B.C.*, Jerusalem, Magnes Press Hebrew University.
- FALES, F.M., (Ed.), 1981. *A Literary Code in Assyrian Royal Inscriptions: The Case of Ashurbanipal's Egyptian Campaigns*, in: F.M. Fales, *Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons*, 169-202.
- FALES, F. M.- Postgate, LN., 1995. *Imperial Administrative Records, I, Provincial and Military Administrations (State Archives of Assyria 11)*, Helsinki.
- FLAVIUS, J., 2018. *Antiquities*, c. IX, 14.
- FORRER, E., 1928. "Assyrien", *Reallexikon Der Assyriologie I*, Ed.: E. Ebeling, B. Meissner, Berlin-Leipzig, ss. 229.

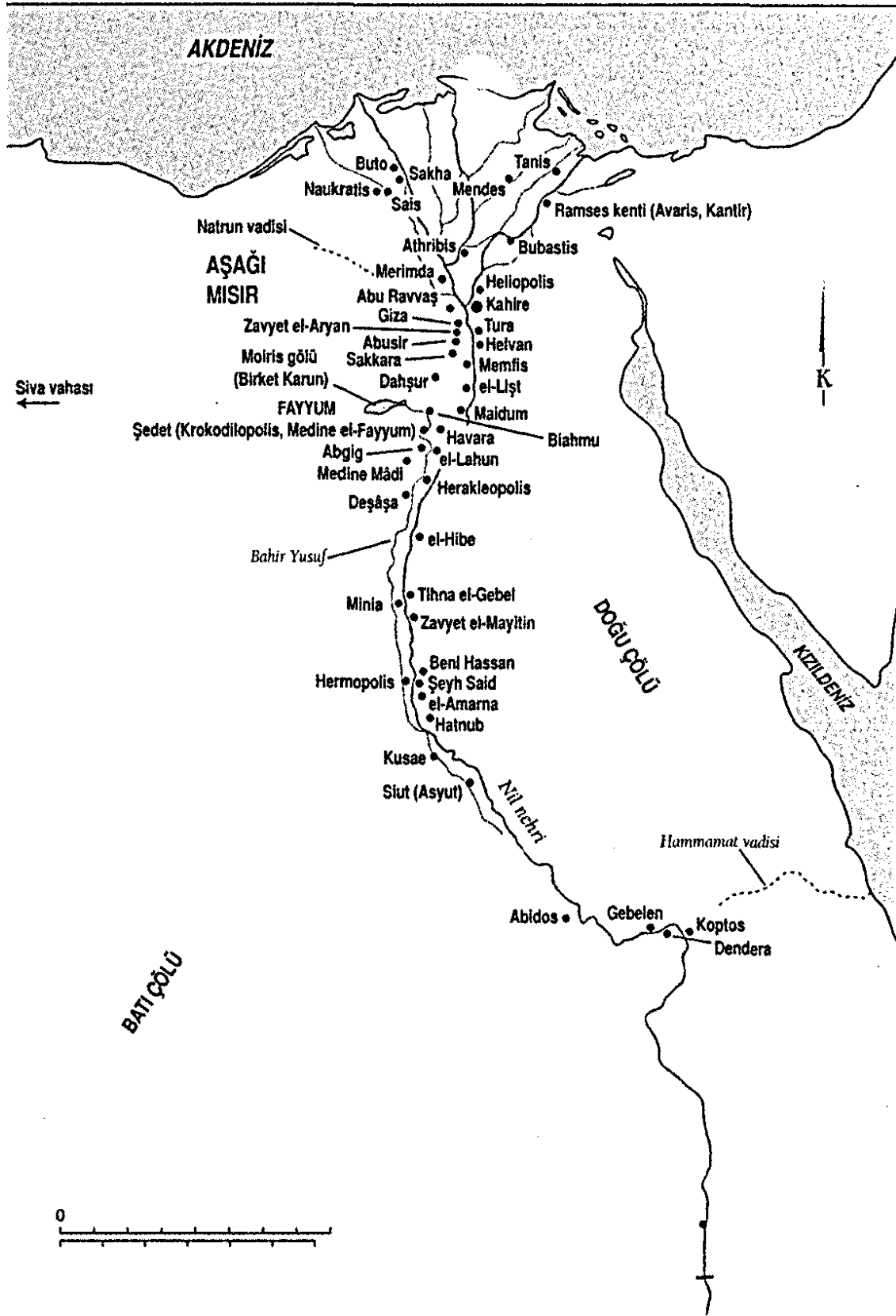
- FRAHM, E., 1997. "Einleitung in die Sanherib-Inschriften (Introduction to the Inscriptions of Sennacherib)", *Archiv für Orientforschung*, Beiheft 26, Vienna.
- FUCHS, A., 1994. *Die Inschriften Sargons II aus Khorsabad*. Göttingen.
- GOEDICKE, H., 1963. "The End of 'So, King of Egypt", *Bulletin of the American School of Oriental Research*, 171, 64-66.
- GOODSPEED, G. S., 1897. "A Sketch of Assyrian History, with Special Reference to Palestine, from the Division of the Kingdom" *The Biblical World*, Volume 9, No. 6, ss. 401-414.
- GRAHAM, M. P., 1993. "History and Interpretation: Essays in Honour of John H. Hayes", *JSOT Supplement Series*, 173, ss. 203-214.
- GRAYSON, A. K., 1991. "Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669)", *CAH*, III/2, 2, ss. 109-111.
- GRAYSON, A. K., 1981. "Assyria's Foreign Policy in Relation to Egypt in the Eighth and Seventh Centuries B.C.", *JSSEA*, 11, ss. 87.
- GRAYSON, A. K., 1935. "Assyrian Rulers Of The Early First Millennium B.C. (1114-859 B.C)", Ed.: Ronald, F.G. Sweet-John, A. Brinkmen, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Volume 2*, University of Toronto, Toronto.
- GRAYSON, A. K., 2008. "Assyrian Civilization", *The Cambridge Ancient History*, C. 3.2, Cambridge University Press, ss. 194-228.
- GRAYSON, A. K., 1997. "Assyrian Expansion into Anatolia In The Sargonid Age (C.744-650 B.C)", *XXXIV. International Assyriology Congress (6-10/VII/1987 İstanbul)*, Ankara, TTK, ss. 131-135.
- HARRAK, D. O., 1985. "Assyria and Hanigalbat. A Historical Reconstructions of Bilateral A Relations From The Middle of The Fourteenth To The End of The Twelfth Centuries B.C.," *Texte und Studien Zur Orientalistik*, Band 4, Hildesheim- Zürich-New York, 1987, S. 241 Ates, "Excavations At Tell Brak 1983-84", *Iraq*, 47, ss. 159 -173.
- HEALY, M., (Ed.), 2007. *The Ancient Assyrians*, Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd., USA.
- HEIDORN, L. A., 1997. "The Horses of Kush", *JNES*, 56, ss. 105-114.
- HORNUNG, E., 2004. *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, İstanbul.
- EPH'ALI, I., 2005. "Esarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda", *Journal of Cuneiform Studies*, Volume 57, ss. 99-111.
- IVAN L. R., 2007. "Assyrian Imperial Administration 680-627 BCE: A Comparison Between Babylonia and the West Under Esarhaddon and Assurbanipal", *Honours Edith Cowan University International, Cultural and Community Studies Faculty of Education and Arts*, ss. 1-74.
- İNAN, A., 1992. *Eski Mısır Tarihi*, Ankara.

- KAHN, D., 2004. "Taharqa, King of Kush and The Assyrians", *JSSEA*, 31, ss. 109-128.
- KAHN, D., 2006. "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites" *Studien zur Altägyptischen Kultur*, Bd. 34, ss. 251-267.
- KINAL, F., 1978. "Korsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", *Belleten*, XLII/166, Ankara, ss. 171-200.
- KIRSCHBAUM, E. C., 2004, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, Çev.: Aslı Yarbaş, İzmir.
- KÖROĞLU, K., 2006. *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KRAMER, S. N., 1979. *Mesopotamien*, Hamburg.
- KUHRT, A., 1995. *The Ancient Near East c. 3000-330 BC*, Volumes I-II, London.
- KUHRT, A., 2009. *Eskiçağ'da Yakındoğu*, Çev.: Dilek Şendil, c. II, İstanbul.
- KUHNE, C., (1983), "Tall Şeh Hamad/Dur Katlimmu 1978-1983", *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 33/1, ss. 239 -248.
- GÖKÇEK L. G., - AKYÜZ, F., 2014. "Asur Ordusu" *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 54, ss. 41-62.
- LANGDON, S., 1903. "Evidence for an Advance on Egypt by Sennacherib in the Campaign of 701-700 B. C" *Journal of the American Oriental Society*, Volume 24, ss. 265-274.
- LUCKENBILL, D. D., 1924. *The Annals of Sennacherib OIP II*, Chicago.
- MEMİŞ, E. 2006. *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa, Ekin Kitabevi.
- MEMİŞ, E., 2007. *Eskiçağda Mezopotamya, En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*, Bursa, Ekin Kitabevi.
- MIEROOP, M. V. D., 2006. *Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İ.Ö.3000-323)*, Çev.: Sinem Gül, Ankara.
- MORKOT, R. G., 2000. *The Black Pharaohs: Egypt's Nubian Rulers*, London.
- MORRIS, I. - SCHEIDEL, W., 2009. *The Dynamics of Ancient Empires, State Power from Assyria to Byzantium*, UK, Oxford University Press.
- MOSCATI, S., 1985. *Mezopotamya Sanatını Tanıyalım*, Çev.: Ceyhun Çalıklar, İstanbul.
- MOSCATI, S., 2004. *Fenikeliler*, Çev.: Sinem Gül, Ankara.
- NA'AMAN, N., - ZADOK, R., 2000, "Assyrian Deportations to the Province of Samerina in the Light of Two Cuneiform Tablets from Tel Hadid", *Tel Aviv*, 27, ss. 162.
- NA'AMAN, N., 1991. "Forced Participation in Alliances in the Course of the Assyrian Campaigns to the West, in Ed.: M. Cogan and I. Eph'al, Ah, Assyria ... *Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern*

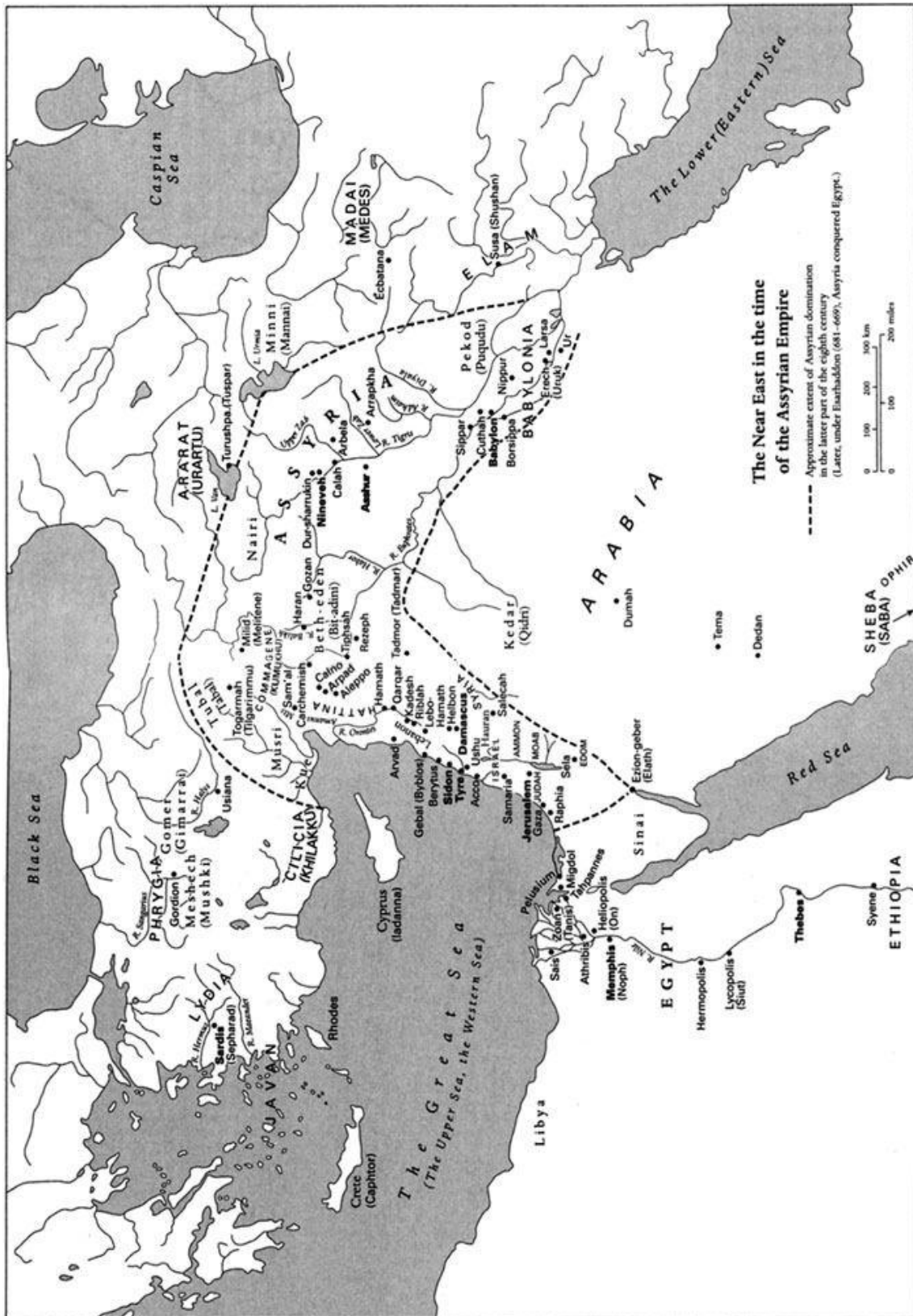
- Historiography Presented to Hayim Tadmor*, (Scripta Hierosolymitana 33), Jerusalem, ss. 80-98.
- NA'AMAN, N., 2001, "An Assyrian Residence at Ramat Rahel?", *Tel Aviv*, 28, ss. 260-280.
- OATES, D., 1985. "Excavations at Tell Brak 1983-84", *Iraq*, 47, 1985, ss. 159-173.
- ODED, B., 1992. *War, Peace and Empire; Justifications For War In Assyrian Royal Inscriptions*, Wiesbaden.
- ODED, B., 1974. "The Phoenician Cities and the Assyrian Empire in the Time of Tiglath-pileser III", *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* (1953), Bd. 90, H. 1, ss. 38-49.
- ONASCH, H. U., 1994 "Die assyrischen Eroberungen Agyptens", *AAT* 27, 18; *Babylonian Chronicle*, Volume IV, 1., ss. 23-28.
- OPPENHEIM, A. L., 1969. "Babylonian and Assyrian Historical Texts", in: Ed.: J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating the Old Testament*, 3rd Edition, With Supplement (Princeton), ss. 265-317.
- ÖZÇELİK, N., 2004. *İlkçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, 2. Baskı, Ankara.
- ÖZÇELİK, N., 2006. *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, Kırşehir.
- PARROT, A. 1961. *Assur*.
- PECIRKOVA, J., 1988. "The Character of Political Power In Assyria", *Šulmu*, Ed.: V. Soucek - P. Vovrousek, Prag, ss. 243-248.
- PETRIE, W. M. Flinders, (1902), *History of Egypt*, Volume I, Newyork.
- POSTGATE, J. N., 1979. "The Economic Structure of Assyrian Empire", *Power and Propaganda*, Kopenhag, ss. 193-194.
- PULLU, S., 2007. "Antikçağ'da Zırhlı Savaş Makineleri: Asur Ordusunda Tank" *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sy. 2, , Afyon, ss. 163-176.
- BORGER, R., 1956., "Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien", *BAFO*, 9, Graz.
- RADNER, K., 2006. "Provinz: Assyrien." *RIA*, 11, ss. 42-68.
- RADNER, K. 2007. "Abgaben an den König von Assyrien aus dem In und Ausland". *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute: Antike Abgabenform in Anspruch und Wirklichkeit*, Ed.: H. Klinkott, S. Kubisch and R. Müller-Wollermann, ss. 213-230.
- RADNER, K., 2008. "Esarhaddon's Expedition from Palestine to Egypt in 671 BCE: A Trek Through Negev and Sinai", *Fundstellen: Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Altvorderasiens ad honorem Hartmut Kühne*, Ed.: D. Bonatz, R. M. Czichon and F. Janoscha Kreppner, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, ss. 305-314.
- RICHARDSON, G. H., 1914. "The Most Important Event in Ancient History" *The Biblical World*, Volume 44, No. 1, ss. 45-48.

- RIPINSKY, M., 1985. "The Camel in Dynastic Egypt", *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 71, ss. 134-141.
- RYHOLT, K., 2004. "The Assyrian Invasion of Egypt in Egyptian Literary Tradition", *Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten*, ss. 484-509.
- SAGGS, H. W. F., 1955. "The Nimrud Letters-1952 Part II," *Iraq*, 17, ss. 127-128.
- SAGGS, H. W., 1962. *The Greatness That Was Babylon: A Survey of The Ancient Civilization of The Tigris-Euphrates Valley*, London.
- SEVER, E., 2008. *Asur Tarihi*, 3. Basım, İstanbul.
- SEVER, H. 1987. "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", Cumhuriyetin 60.Yılı Armağanı, *DTCFD*, C. 31, Sayı 1-2, Ankara, ss. 421-428.
- SEVİN, V.1991. *Yeni Asur Sanatı I Mimarlık*, Ankara.
- SEVİN, V., 2005. "Asur İmparatorluğu Eski Yakın Doğu'nun Süper Gücü", *Arkeoatlas*, Sayı 4, ss. 46-53.
- SEVİN, V., 2009. "Asur", *National Geographic Türkiye*, 93, İstanbul, Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık, ss. 61-73.
- SHEA, C. W. H., 1985. "Sennacherib's Second Palestinian Campaign", *JBL*, 104, ss. 401-418.
- SPALINGER, A., 1973. "The Year 712 BC and its Implications for Egyptian History" *Journal of the American Research Center in Egypt*, Volume 10, ss. 95-101.
- SPALINGER, A., 1974. "Esarhaddon and Egypt. An Analysis of the First Invasion of Egypt", *Orientalia*, 43, ss. 295-32.
- SPALINGER, A., 1976. "An Egyptian Motif in an Assyrian Text", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 223, ss. 64- 67.
- STILLMAN N. - TALLIS N., 1984. "Armies Of The Ancient Near East 3000 BC to 539 BC", Worthing, Sussex, England, *Wargames Research Group*, ss. 29-30.
- TADMOR, H., 1958. "The Campaigns of Sargon II Of Assur A Chronological", *Historical Study Journal of Cuneiform Studies*, Volume 12, No. 1, ss. 22-40.
- TADMOR, H., 1999. "World Dominion: The Expanding Horizon of the Assyrian Empire", in: M. Milano et. al., *Landscapes: Territories, Frontiers and Horizons in the Ancient Near East*, *CRRA*, 44, Padova, ss. 60.
- TADMOR, H., 1966. "Philistia under Assyrian Rule", *Biblical Archaeologist*, 29, ss. 88-97.
- TADMOR, H., 1994. "The Inscriptions of Tiglat-pileser III King of Assyria", *Jerusalem, The Israel Academy of Sciences and Humanities*, ss. 78-81.
- TALLIS N., 2008. "Ancient Near Eastern Warfare", *The Ancient World At War, A Global History*, Ed.: Philip De Souza, London, ss. 47-66.

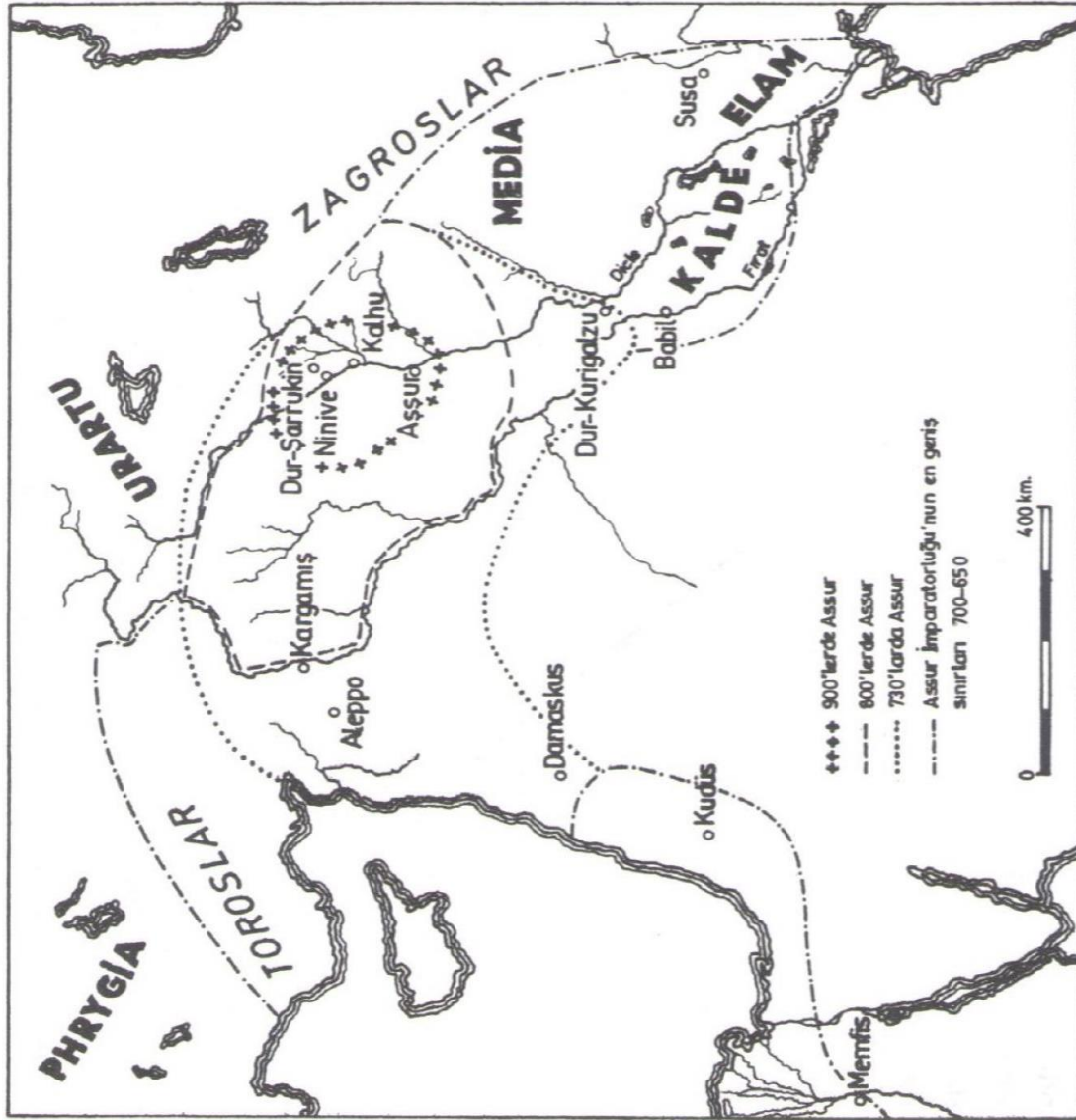
- TAŞ, İ., 2008. *Hitit Kralı IV. Tudhaliya Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, İstanbul.
- THOMPSON, R. C., 1927. *The Prisms of Esarhaddon and Ashurbanipal*.
- USLUBAŞ, T. – DAĞ, S., 2007. *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul.
- WEAVER, A. M., 2004. "The "Sin of Sargon" and Esarhaddon's Reconceptation of Sennacherib: A Study in Divine Will, Human Politics and Royal Ideology", *Iraq*, Volume 66, Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assyriologique Internationale, Part One, ss. 61-66.
- VERRETH, H. 1999. "The Egyptian Eastern Border Region in Assyrian Sources" *Journal of the American Oriental Society*, Volume 119, No. 2, ss. 234-247.
- WILLIAM, W. H., 1960. "From Qarqar to Carchemish. Assyria and Israel in the Light of New Discoveries", *Biblical Archaeologist*, XXIII/2, ss. 34-51.
- WINCKLER, H., 1888. *Die Keilschrifttexte Sargons*, I, Leipzig.
- WISEMAN, D. J., (1951) "Two Historical Inscriptions from Nimrud," *Iraq*, 13, ss. 84-86.
- WISEMAN, D. J., 1958. "The Vassal-Treaties of Esarhaddon" *Iraq*, Volume 20, No. 1, ss. 1-99.
- YAVI, E, - YAZICIOĞLU N., 2001. *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*, İzmir.
- YILDIRIM, R., 2004. *Uygurlık Tarihine Giriş*, Ankara.
- ZAMAZALOVÁ, S., 2010. "Before the Assyrian Conquest in 671 B.C.E.: Relations between Egypt, Kush and Assyria" Ed.: J. Mynářová *Egypt and the Near East - the Crossroads: Proceedings of an International Conference on the Relations of Egypt and the Near East in the Bronze Age*, Prague, September 1-3, 297-328.

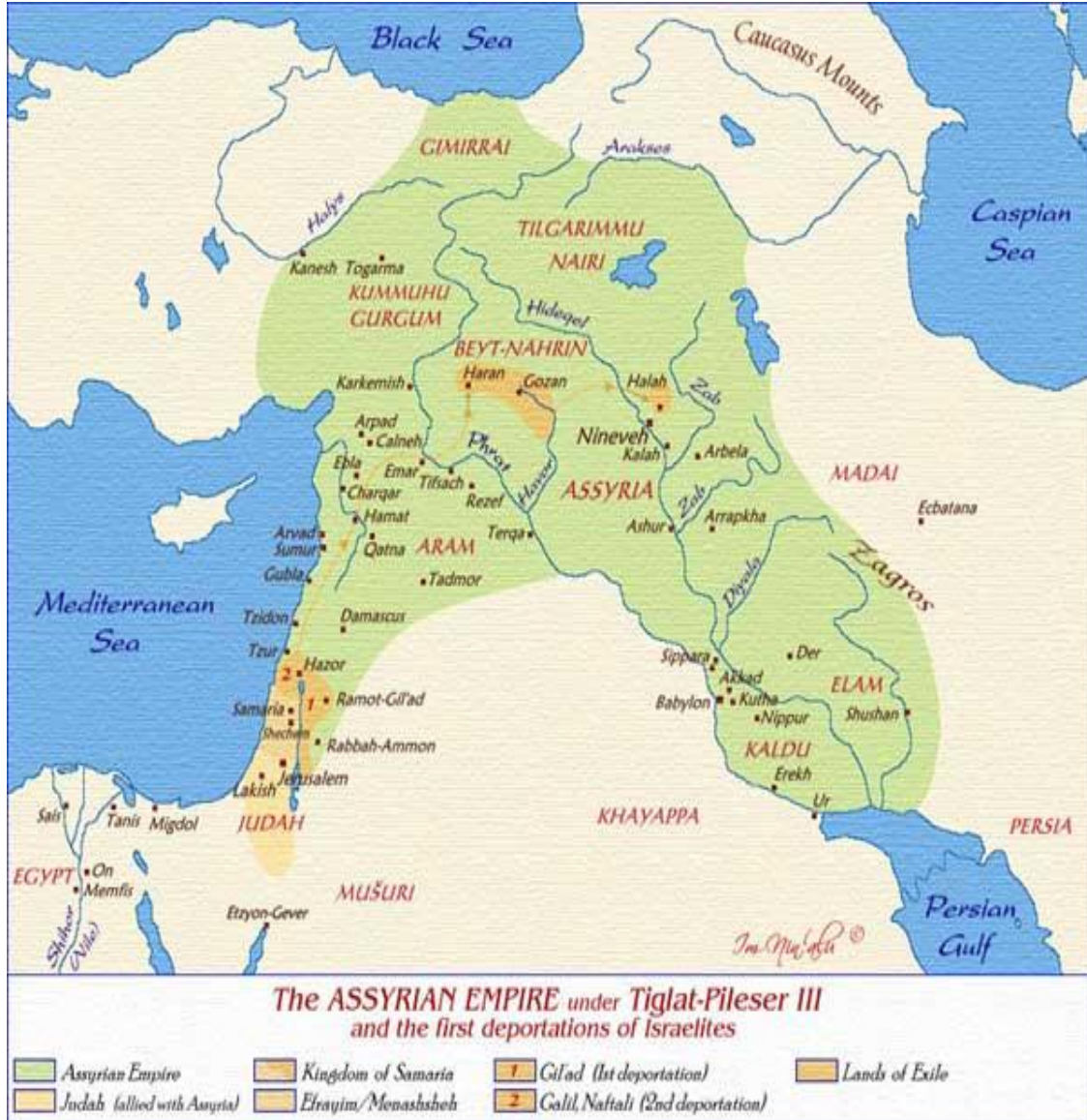
Mısır Haritası (Hornung, 2004: 11)

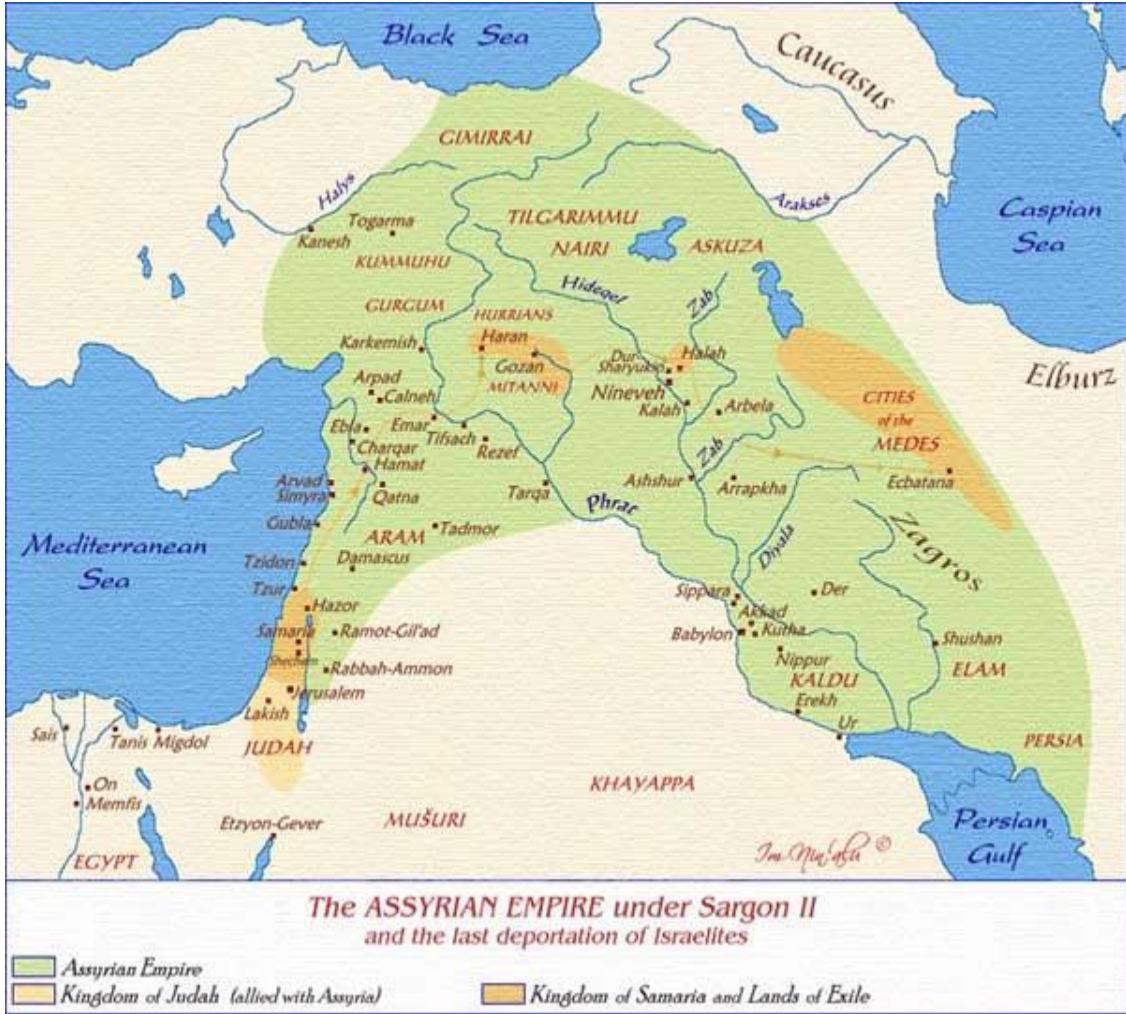
Yeni Asur Devleti Haritası (Morris-Scheidel, 2009: Harita 1)

Yeni Asur Devleti Yayılım Alanları (MÖ 900-650 arası) (Sevin, 1999: Şekil 3)

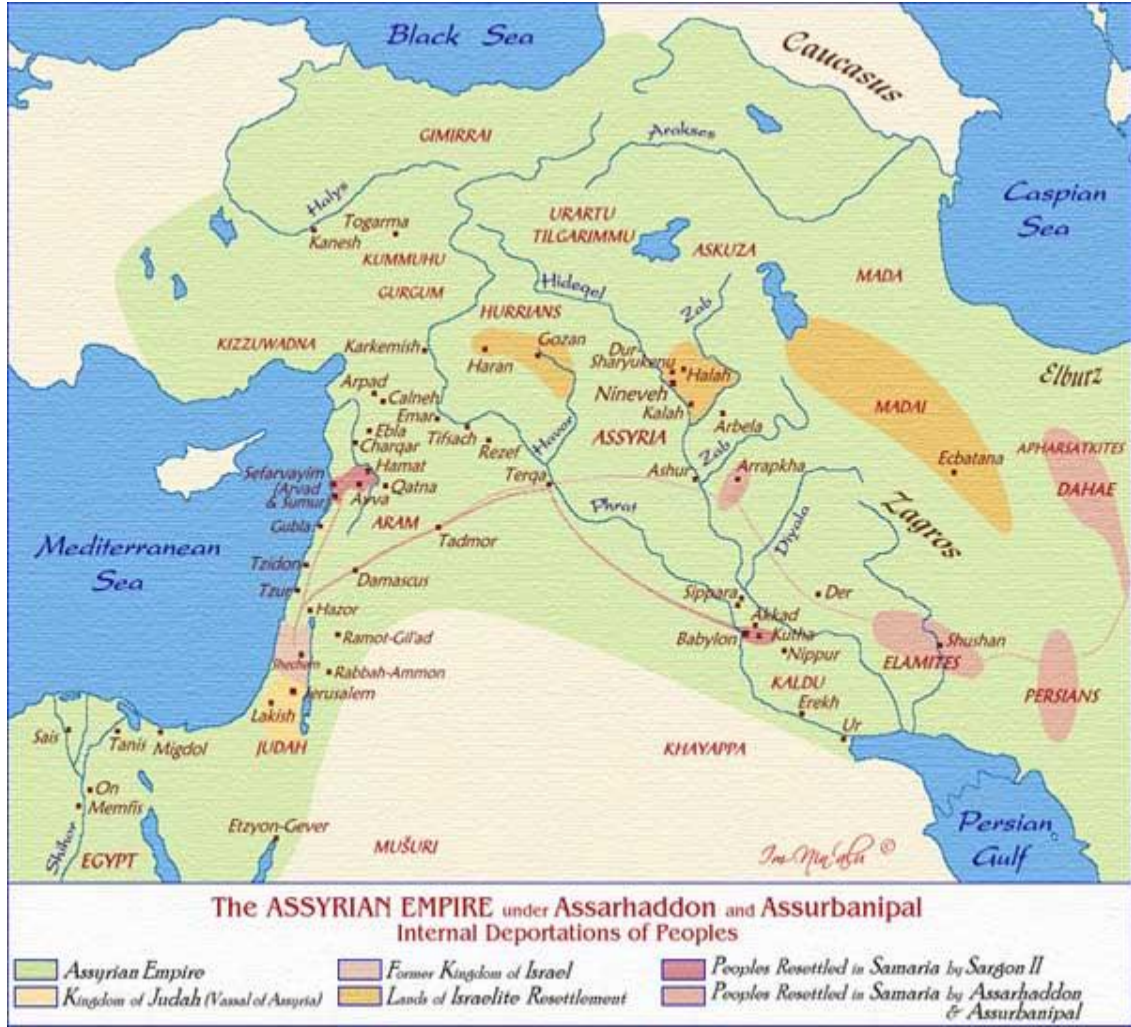

III. Tiglat-Pileser döneminde Yeni Asur Devleti Yayılım Alanı
 (<https://www.jewishvirtuallibrary.org/map-of-the-assyrian-empire-under-tilgat-pileser-iii>)

II. Sargon döneminde Yeni Asur Devleti Yayılım Alanı

(<https://www.jewishvirtuallibrary.org/map-of-the-assyrian-empire-under-sargon-ii>)

Asarhaddon ve Asurbanipal döneminde Yeni Asur Devleti Yayılım Alanı
(<https://www.jewishvirtuallibrary.org/map-of-the-assyrian-empire-under-assarhaddon-and-assurbanipal>)